

**“ZARBULMASALI SIDQIY”NING YANGI QO‘LYOZMA NUSXASI VA UNING
ILMIY AHAMIYATI**

Musulmonova Gulshan To‘lqinovna

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti

Adabiy manbashunoslik va matnshunoslik kafedrası

tadqiqotchisi

Email: musulmonovagulshan@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22822582>

Annotatsiya. Maqolada Sirojiddin Sidqiyning “Zarbulmasali Sidqiy” asariga oid O‘zFASHI Qo‘lyozmalar fondida №7630-III inventar raqami ostida saqlanayotgan to‘plamning 14-papkasidan aniqlangan yangi qo‘lyozma nusxa tadqiq etiladi. Qo‘lyozmaning tashqi tuzilishi, yozuv xususiyatlari va qoralama nusxaga xos jihatlari tahlil qilinib, unda ilgari ilmiy jamoatchilikka ma’lum bo‘lmagan 32 ta savol-javobning aniqlanishi, ularning eski o‘zbek yozuvidan joriy o‘zbek yozuviga tabdil qilinishi hamda g‘oyaviy-badiiy xususiyatlarining yoritilishi bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: qo‘lyozma, matnshunoslik, qo‘lyozma nusxa, qoralama, savol-javob, didaktika.

Kirish. Sirojiddin Sidqiy adabiy merosini o‘rganishda ijodkor asarlarining qo‘lyozma manbalarini aniqlash va ularning matniy xususiyatlarini tadqiq etish muhim ilmiy ahamiyatga ega. Ayniqsa, mavjud nashrlarda to‘liq aks etmagan yoki ilmiy muomalaga kiritilmagan qo‘lyozma materiallarini aniqlash adib ijodiy merosining manbaviy asoslarini kengaytirish imkonini beradi. Shu nuqtayi nazardan, O‘zR FA Sharqshunoslik instituti Qo‘lyozmalar fondida saqlanayotgan №7630-III inventar raqamli “Zarbulmasali Sidqiy” qo‘lyozma nusxasini o‘rganish dolzarb masalalardan biridir. Mazkur qo‘lyozma o‘zining tarkibi, yozuv xususiyatlari, matn ustidagi tahrirlar va saqlangan yangi materiallari bilan asarning yaratilish hamda shakllanish jarayonini o‘rganish uchun muhim manba hisoblanadi.

Asosiy qism. O‘zFASHI Qo‘lyozmalar fondida №7630-III inventar raqami ostida Sidqiyning parokanda qog‘ozlari va ayrim asarlarining qoralama nusxalari jamlangan to‘plam saqlanadi. Mazkur to‘plamdagi 14-papkada “Zarbulmasali Sidqiy” asari ko‘chirilgan yana bir qo‘lyozma daftar mavjudligi aniqlandi. Ushbu daftar 9 varaq (18 bet)dan iborat bo‘lib, oxirgi sahifasining bir qismi yirtilgan. O‘lchami: 20,5×35 sm. Matn nasta’liq xatida ko‘chirilgan bo‘lib, yozuv uslubi va undagi ko‘plab tuzatishlar xususiyatiga ko‘ra asarning qoralama nusxasi ekanligini anglash qiyin emas.

Kotibi: سراج الدين مخدوم صدقى Sirojiddin maxdum Sidqiy.

Matn ko‘k muqovali oddiy maktab daftariga qora rangli siyohda bir ustun qilib ko‘chirilgan. Daftar muqovasi jiddiy darajada shikastlangan bo‘lib, unda loy va suv aralash izlar saqlangan. Ushbu holat qo‘lyozmaning adib vafotidan so‘ng ancha vaqt davomida e’tiborsiz va qarovsiz qolib ketganidan dalolat beradi. Daftar sahifalarida muallif tomonidan xattotlik mashqlari bajarilgani kuzatiladi, shu sababli ayrim so‘zlar hamda forsiy baytlar bir necha bor takroran ko‘chirib yozilgan. Matnga qizil va binafsha rangli siyohlar yordamida keyinchalik tuzatishlar kiritilgan.

Sahifalar alohida raqamlangan; qo'lyozmada bo'yalgan, o'chirilgan va bo'yoq chaplangan joylar mavjud.

Ushbu daftarga jami 32 ta savol-javob ko'chirilgan. Asar matni 1-sahifada quyidagi savol-javob bilan boshlanadi:

ناق گول يانيدا كولچا بولوب ياتغان ئىلان نيمادور؟

قاينانا.

ياتسا قاينانا قىزىن پايلاپ، ئىلانچا تولغانوب، نه كويوا نڭ بختى كولغاي، نه گولچا قىز ئاچيلور.

Savol: - *Oq gul yonida kulcha bo'lub yotg'on ilon nimadur?*

Javob: - *Qaynona.*

Yotsa qaynona qizin poylab, iloncha to'lg'onub.

Na kuyovning baxti kulg'ay, na gulcha qiz ochilur. (1)

Qo'lyozma-daftarning oxirgi varag'iga 32-raqamli savol-javob qora qalamda ko'chirib yozilgan. Ammo javob bitilgan varaq yirtilganligi tufayli matn to'liq saqlanmagan. Shu bois muallif javobni o'z dastxati bilan qizil siyohda savol ostiga qayta yozib qo'ygan. Jumladan:

ئىر كىشى نك قىماتى نىما بىرلا بولور؟

نىشلاغان ئىشغا كورا.

Savol: - *Er kishining qimmatini nima birla bo'lur?*

Javob: - *Ishlag'on ishg'a ko'ra.*

Ishlamoq rohat o'lsa tan sog'liq,

Na toparki, ne tutarki kasal odam. (32)

Ushbu qo'lyozmaning muhim jihati shuki, unda hozirga qadar ilmiy jamoatchilikka ma'lum bo'lmagan 32 ta savol-javob aniqlanib, ilk bor ilmiy muomalaga kiritildi. Mazkur savol-javoblar matni eski o'zbek yozuvidan joriy o'zbek yozuviga tabdil qilinib, ularning g'oyaviy-badiiy xususiyatlari tahlil etildi.

"Zarbulmasali Sidqiy" asarida har bir savol-javob mustaqil tuzilgan bo'lib, ularning ketma-ket joylashuvi yaxlit didaktik tizimni yuzaga keltiradi. Asar matni dialog shakli asosida qurilgan bo'lib, unda savol-javoblar barqaror qolipli tuzilmalar orqali ifodalanadi. Matnning asosiy qolipi "Savol - javob" so'zlari ketma-ketligidan iborat bo'lib, savolda muayyan muammo yoki tushuncha o'rta qo'yiladi. Savollar ko'pincha "Ul nimadurkim...?", "Ul kimdurkim...?", "Qayu narsa...?", "Kimdurkim...?", "... nimadur?" "... kimdur?" kabi so'roq so'z yoki birikmalar bilan boshlanib, muayyan tushuncha, shaxs yoki holatni ta'rif orqali ochib berishga yo'naltiriladi. Javobda esa aniq, qisqa va lo'nda hukm bayon etiladi. Jumladan:

Savol: - *Davlat qayu yerg'a borur?*

Javob:- *Tong bo'lg'uncha, charog' yongan yerga, toza tutulg'on xonadonga, ittifoqi bo'lg'on yurtga.*

Nasihat so'ngidagi jumlarlar esa shoirning boshdan oxir millatga, xalqqa murojaatidan iborat:

Qaysi el ittifoq-u, ittixod-u ijtihod o'lsa ustun bo'lg'ay, hech yerda ostin bo'lmag'ay.

Bu xulosa orqali Sidqiy birlik va hamjihatlikni xalqning kuch-qudrati hamda taraqqiyotining asosiy sharti sifatida talqin etadi.

"Zarbulmasali Sidqiy" asarining mazmun - mundarijasi ancha keng. Asarda muallif o'z iqtidori, saviyasi, ma'naviy salohiyati darajasida o'z davrining eng muhim masalalarini badiiy shaklda ifodalashga harakat qiladi.

Qo'lyozmada insonning mehnati, tirikchilik tashvishlari, boylik va saxovat, vatan va imkoniyat, nomardlik hamda ijtimoiy-axloqiy munosabatlar kabi mavzular ham savol-javob shaklida ifodalangan. Jumladan, *“Tirikchilik toshdan qattiq degan so‘zning haqiqatini kimlar bilur?”* savoliga hayotning og‘ir sharoitlarida mehnat qilgan, turli qiyinchiliklarni boshdan kechirgan kishilar nazarda tutilgan javob beriladi. *“Qaysi ko‘prukdan o‘tmaslik yaxshidur?”* savoliga *“Nomard ko‘prugidin”* tarzida javob berilishi esa ko‘prik obrazidan axloqiy-majoziy ma’noda foydalanilganini ko‘rsatadi.

Shuningdek, *“Oltin-kumushga mag‘rur bo‘lub eski to‘nlarg‘a ko‘z qirin solmag‘on kimdur?”* savoliga *“Xayri yo‘q, ehsoni yo‘q boy”* tarzida javob berilishi orqali moddiy boylik va insoniy fazilat o‘rtasidagi munosabat yoritiladi. *“Yo‘lbars kibi ishg‘a kirishmag‘on kishi nima bo‘lur?”* savoliga *“Mushuk kibi kulbag‘a qamalur”* javobi berilishi esa qarama-qarshi obrazlar asosida mehnatsevarlik va sustkashlik o‘rtasidagi farqni ifodalashga xizmat qiladi. Bunday parchalar asarning xalqona didaktik ruhini belgilovchi unsurlar sifatida qo‘lyozma tarkibida muhim o‘rin egallaydi.

Qo‘lyozmaning muhim jihatlaridan biri shundaki, undagi savol-javob materiallari ilgari ma’lum bo‘lgan nashrlar va Sirojiddin Sidqiy asarlari tarkibida uchramaydigan yangi matn birliklarini o‘z ichiga oladi. Mazkur materiallarning aniqlanishi asarning qo‘lyozma manbalarini qayta ko‘rib chiqish, uning tarkibiy tuzilishi va ijodiy shakllanish jarayoniga oid yangi dalillarni ilmiy muomalaga kiritish imkonini beradi. Shu ma’noda, qo‘lyozma Sirojiddin Sidqiy ijodining ayrim jihatlarini to‘ldiruvchi muhim manbalardan biri hisoblanadi.

Qo‘lyozmadagi ayrim matnlarning tahrirlanganligi, qayta yozilganligi va o‘chirishlar bilan birga berilganligi ijodiy jarayonning bevosita izlarini saqlab qolgan. Bu holat, bir tomondan, asarning matni qanday shakllanganini kuzatish imkonini bersa, ikkinchi tomondan, Sirojiddin Sidqiyning so‘z tanlovi, fikrni qayta ishlashi va badiiy ifodani takomillashtirish jarayonini o‘rganish uchun material beradi. Demak, qo‘lyozmaning ilmiy qiymati faqat undagi yangi matn birliklari bilan emas, balki matnning yaratilish va tahrir jarayoniga oid dalillarni saqlab qolganligi bilan ham belgilanadi.

Mazkur qo‘lyozmaning yana bir e’tiborli jihati — unda savol-javoblarning nasriy va she’riy shakllarning uyg‘unligi asosida berilishidir. Savol va javoblarning qisqa, lo‘nda hamda obrazli shaklda tuzilishi xalq maqollari va zarbulmasallarga xos ifoda usulini yuzaga chiqaradi. She’riy parchalar esa mazkur fikrlarning badiiy umumlashuvini ta’minlaydi. Shu jihatdan qo‘lyozma tarkibidagi materiallar Sirojiddin Sidqiyning xalqona hikmat va didaktik mazmunni badiiy shaklda ifodalash mahoratini o‘rganish uchun ham muhim manba bo‘la oladi.

Xulosa. Umuman, №7630-III inventar raqamli “Zarbulmasali Sidqiy” qo‘lyozmasi o‘zining tashqi-kodikologik belgilari, yozuv xususiyatlari, matn ustidagi ko‘plab tahrir va tuzatishlari, shuningdek, tarkibida saqlangan yangi matn birliklari bilan alohida ilmiy ahamiyatga ega. Qo‘lyozmaning qoralama xarakteri Sirojiddin Sidqiyning ijodiy jarayonini o‘rganish uchun muhim material beradi. Undagi yangi savol-javoblar esa asarning ilgari ma’lum bo‘lmagan matniy qatlamlarini aniqlash imkonini yaratadi. Shu jihatdan mazkur nusxaning ilmiy muomalaga kiritilishi “Zarbulmasali Sidqiy”ning manbaviy asoslarini kengaytirish, uning matniy tarkibiga oid yangi dalillarni aniqlash hamda Sirojiddin Sidqiy ijodiy merosining ilgari tadqiqot doirasiga yetarlicha jalb etilmagan jihatlarini ilmiy jihatdan yoritish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti Qo'lyozmalar fondi, inv. №7630-III, 14-papka.